MARX'IN SOSYOLOJİSİ'NDE GÖZDEN UZAK KALMIŞ BİR KAVRAM: "*İŞBÖLÜMÜ*"

Adem PALABIYIK*

Özet

Sosyolojik olarak "işbölümü" kavramı çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Özellikle Durkheim bu konuda en çok söz söyleyen sosyolog olarak bilinir. Fakat Durkheim ile birlikte Marx ve Weber de, işbölümünün toplumsal anlamda analizlerini ifade etmişlerdir. Marx, işbölümünün temelde sömürüyü canlandırdığını iddia ederken Weber ve Durkheim, işbölümünün toplum içerisinde kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkacağını dile getirmişledir.

Bu çalışmada işbölümü kavramının genel sosyolojideki yeri anlatılacak ve işbölümünün yine Marx sosyolojisinde nasıl bir sistematiğe sahip olduğu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: İşbölümü, Emek, Uzmanlaşma, İşçi, Sosyoloji.

A CONCEPT OUT OF SIGHT IN THE SOCIOLOGY OF MARX: "DIVISION OF LABOR"

Abstract

The Sociological concept of division of labor has been discussed in various forms and perspectives. Especially, Durkheim is known as the one who most intensively a laborated this concept. On the other han, togather wiht durkheim, Marx and Weber also deeply analyzed the role of division of labor in social context. While Marx claims that the division of laber in its roots, leads to exploitation, Weber and Durkheim argue that it is an inevitable phenomenon emerginig in social formation.

In this study we will firstly explain the meaning of division of labor in general and secondly its place in the total systematic of Marx Sociology.

Key Words: Division of Labor, Labor, Specialize, Worker, Sociology.

* Arş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, adem.palabiyik@hotmail.com

Giriş

"Dünyadaki bütün işçiler, birleşin!"

Komünist Parti Manifestosu

Modern toplumlardaki ekonomik sistemlerin en ayırt edici özelliklerinden birisi oldukça karmaşık bir iş bölümüne sahip olmalarıdır. İş, insanların üzerinde uzmanlaştığı çok sayıdaki farklı meslekler arasında bölünmektedir. Geleneksel toplumlarda, tarım dışındaki çalışma, zanaat konusunda uzmanlaşmayı gerektirmekteydi. Zanaat ile ilgili beceriler uzun bir çıraklık döneminden geçilerek öğrenilir ve burada işçi, üretim sürecinin baştan sona tüm aşamalarını yerine getirirdi. Örneğin saban yapan bir metal işçisi, demiri ocakta kızdırır, ona şekil verir ve sonunda da sabanın diğer parçalarını bir araya getirerek işi bitirirdi. Çağcıl sanayi üretimi tarzının yükselmesiyle birlikte, birçok geleneksel zanaat yok olmuş ve onun yerini daha büyük çaplı üretim sürecinin parçalarını oluşturan beceriler almaya başlamıştır. Örneğin günümüz sanayinde çalışan bir elektrikçi, bu tür makinenin bazı parçalarını inceleyip onarırken, başka çalışanlar diğer makinelerin başka parçaları ile ilgilenmektedirler[1].

Sosyoloji literatüründe "*iş bölümü*" kavramı kullanılacağı ya da kullanıldığı zaman, temel olarak karşımıza çıkan ilk sosyolog Emile Durkheim olarak bilinir fakat Durkheim, dikkatini iş bölümü üzerinde yoğunlaştırmakla, çalışmalarında çok temel bir öğeyi, sınıf çelişkisini atlamış oluyordu[2]. Bununla beraber birçok kişinin iş bölümünü sadece toplumsal ve cinsiyet bağlamında anlamlandırdığı söylenebilir. Fakat Marx sosyolojisindeki iş bölümü; üretim, emek ya da işin teknik bir çerçeve içerisinde bölümlenmesi veya farklılaşması durumunda ortaya çıkmaktadır. Marx'a göre, toplumun bütününde tıpkı bir atölyede olduğu gibi iş bölümü vardır.. eğer modern atölyedeki iş bölümün

[1], Anthony Giddens, *Sosyoloji,* (Yayına Haz: Hüseyin Özel-Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s, 328.
[2] Bottomore, T. B. –Rubel, M, *Marx'ın Sosyolojisi*, (çev: Zuhal Bilgin), Chivi Yayınevi, İstanbul 2006, s, 62.

bütününe uygulanacak bir model olarak alınacak olsaydı, en fazla zenginlik üretecek biçimde örgütlenmiş toplum, hiç kuşkusuz, işi önceden belirlenmiş bir kural çerçevesinde çeşitli üyelere bölüştüren tek bir girişimcinin bulunduğu toplum olurdu[3]. Marx, işlerin sadece bir kural çerçevesinde ve tek bir girişimcinin olamayacağını, işin birden fazla boyutta ele alınması gerektiğini belirtmiştir. İş, hem üretim hem emek ve hem de teknik bir çerçeve içerisinde bölünmesi gerekir. İşin üretim, emek ya da teknik bir çerçeve de bölünmesi demek; hem harcanan emeği, hem bu emeğe harcanan zamanı, hem zaman içinde hangi teknik aşamaların kullanılacağı hem de bu teknik aşamalardan sonra nasıl bir üretimin gerçekleşeceği demektir. Marx, Kapital adlı eserinde üretim aşamasına giren hammaddenin, yukarıda saydığımız tüm durumların temel sebebi olduğunu belirtir. Çünkü bir metaıyı üretmek için öncelikle onun hammaddesine sahip olmak gerekmektedir. Bu hammaddenin nasıl işleneceği, hangi teknik çerçevesinde yeniden üretim aşamasına sokulacağı ve bu üretim aşamasında ne kadar emek harcanacağı; üretim sonucunda elde edilen üründen ne kadar kazanılacağının da bir formatıdır.[4] Marx'a göre burjuva, bu işlevleri - yani para kazanımını arttıracak işlevleri, işçinin sahip olduğu zamana mükemmel bir şekilde yaymıştır. Burjuva bunu bir anda yapmaz, Marx'ın da belirttiği gibi bu işi, iş içerisinde ayrımlaştırır ve ayrımlaştırdığı bu durumu tekrar zaman içerisinde toparlama yoluna gider ve de bunu çok ustaca yapar. Çünkü burjuva nasıl kâr edeceğini çok iyi bilmektedir. Eğer burjuva, işçiyi nasıl sömüreceğini ve nasıl daha fazla kazanacağını bilmezse, burjuva olma niteliğini yitirir ve işçinin, o sefil dünyası içine tepe taklak düşeceğinin, onun için olası bir

[3] Bottomore, T. B. –Rubel, M, *a.g.e.*, s, 133.

[4] Aslında, Marx'ın sosyolojisinin temelinde taraflılık vardır. Bu taraflılık Marx'ın bütün eserlerinde önemle vurguladığı işçinin sömürülmesidir. Marx, bu formata işte bu durumu da yerleştirir. O, iş bölümünü, aslında işçinin sömürülmesi için bir araç olarak görmekte ve burjuvanın, işçiyi sömürmesi için bu durumu tüm getirileriyle değerlendirdiğini belirtmektedir. Marx, kurnaz burjuvanın bu fırsatı asla kaçırmayacağını ve işçiyi ne kadar fazla sömürürse o kadar fazla kazanacağını ve bu sayede de daha fazla zenginleşeceğini vurgular. Ve Marx, burjuvanın iş bölümü ile tüm bunları rahatça gerçekleştirebildiğini Kapital adlı eserinde maksimum seviyede açıklamaya çalışır.

durum olduğunu aklından çıkarmaz. "İş bölümüne, toplumsal çatışmaya yol açtığı, sınıfsal eşitsizlik, özel mülkiyet ve yabancılaşmanın kaynağı olduğu ve insani yaratıcılığı yok ettiği gerekçesiyle başlangıçta karşı çıkan Marx, daha sonra sınıf ve iş bölümünün endüstri toplumunun bir gereği olduğunu ve sosyalist toplumunda da devam edeceği söylemiştir"[5]. Yabancılaşma ve iş bölümünü arasındaki ilişkide Marx'ın diyalektik[6] anlayışını anlamak için temel kavramı olan yabancılaşmaya ve yabancılaşma ile olan ilgisinde değerlendirdiği üretim ilişkilerine, özel mülkiyete ve iş bölümüne bakılmalıdır. Marx, ekonomik ilişkilerle ilgilenmiştir. Marx'a göre Kapital adlı eserin amacı, modern toplumun hareketinin ekonomik yasasını/ilişkisini keşfetmektir[7]. Bu ilişkileri çağında "kapitalist üretim tarzı"nın en gelişmiş olduğu ülke olan İngiltere'de yaşanan olgulara bakarak yapmıştır. Ekonomik ilişkilerin toplumsal değişmeyi nasıl belirlediği ile ilgili olarak iş bölümünün ortaya çıkardığı birbirlerinden farklı toplumsal yapıları belirlemiştir. "Marx'ın diyalektik anlayışı, bir "toplumsal değişme" görüşüdür. Marx'ta diyalektik, Engels'ten farklı olarak çözümlemelerinde kullandığı bir görüş değil, çözümlemeleri sonunda ortaya koyduğu bir görüştür. Bu görüş, toplumsal değişmeleri açıklamak için değil, bu değişmeleri açıklayan bir görüştür"[8].

[5] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s, 570.

[6]Diyalektik materyalizmin teorik ve felsefi kökeni Hegel'in, Mantık Bilimi'nde değil, Fenomenoloji'sinde bulur. Marx'a göre Hegelci sistemin anahtarı buradadır. Burada insan yaşamının gerçek içeriği "yeryüzünden gökyüzüne" doğru yükselen hareket bulunur. Dolayısıyla Hegelci idealizmin pozitif veçhesidir. Hegel dünyayı düşüncelere ayrıştırır ama düşünce nesnelerinin pasif biçimde kaydını tutmakla yetinmez: bunların üretimini göz önüne sermeye çalışır (Lefebvre, 2005: 39; Brown, 2010). Lefebvre başka bir yerde ise şunları belirtir: "Diyalektik materyalizmin temel öğelerinden diyalektik alanen reddedilir –muhtemelen Marx tarafından. Sadece tarihsel materyalizm formüle edilir ve tarihsel materyalizmin ekonomik boyutu, insanın meselelerinin çözümü olarak öne çıkarılır ve felsefeyi dönüştürüp aşar. Tarihsel, toplumsal, ekonomik, insani ve pratik içeriği kavrama çabasındaki Marx ve Engels, formel yöntemi silmiştir. Söz konusu içeriğin hareketi belirli bir diyalektik içerir: Sınıfların zıtlığı, mülkiyetin ve yoksulluğun zıtlığı ve bu zıtlığın aşılması. Ancak bu diyalektik, kavramsal olarak ifade edilebilecek bir oluşma süreciyle ilişkilendirilmez; yalnızca pratikte verili ve ampirik olarak gözlemlenmiş kabul edilir (Lefebvre, 2005: 55).

[7] Vladimir İlyiç Lenin, *Karl Marx ve Doktrini*, (çev: Şiar Yalçın), Bilim ve Sosyalizm Yayınları. Ankara 1990, s, 23-24.

[8] İonna Kuçuradi, "Çeşitli Diyalektik Kavramları: Metot ve Görüş", *Çağın Olayları Arasında*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, s, 128.

Gordon Marshall ise Marx'taki iş bölümü hakkında şunları yazar: "Bakış açıları değişmesine rağmen sosyolojinin kurucularının ortak teması, iş bölümünü güç ilişkilerinin, ideolojinin ve ahlaki düzenlemenin muhafaza ettiğiydi. Sözgelimi Karl Marx, piyasa süreçlerinin sınıf iktidarında, tüm sosyo-ekonomik yapının bir özelliği olan temel bir bölünmeyi ifade ettiğini ve bunun bireysel dürtülerle eylemleri kapsadığını ileri sürmüştür. Sınıf, doğrulukla izole olmuş ve kabaca eşit bireysel üreticiler arasında yapılacak bir şey olduğundan iş bölümünü ciddi derecede bozmaktadır. Uzlaşmaz üretim ilişkileri, mübadelede keyfi avantaj eşitsizlikleri olması ve bunun sonucunda zayıfların güçlülere bağımlı kalması nedeniyle ilk planda iş bölümünden doğar. Dolayısıyla, iş bölümünün diğer çağlardaki biçimleri de, üretim araçlarının sahipleri ile bu araçlara sahip olmayanlar arasında artı ürünün bölüştürülmesi konusunda verilen mücadeleyi yansıtacaktır."[9].

Marshall, aslında Marx'ın tüm sosyolojisinde önemle vurgulamak istediği şeyi açıkça beyan eder. Marx, insanların tarihinin bir çatışma tarihi olduğunu ve bu çatışmanın da temelinde ekonominin olduğunu vurgulamıştı. Yani insanlığın geçmişindeki temel çatışma sömüren ve sömürülen arasındaydı. Marshall'da bu pasajda bunu vurgulamaktadır. Marshall, iş bölümünün, diğer çağlardaki biçimlerini de, üretim araçlarının sahibi ile bu araçlara sahip olmayanlar arasındaki çatışma ilişkisini ortaya çıkardığını ve bunun da artı ürünün bölüştürülmesi konusunda temel bir sıkıntı yarattığını vurgular.[10] Marx, zaten sosyolojisinin temeline iktisadı, üretim araçlarını, işvereni, işçiyi, vb. terimleri yerleştirmişti. Bu yüzden Marx, özellikle iş bölümünün, üretim, emek ve teknik çerçevedeki bölünümü ile

[9] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2005, s, 357.

[10] G. Marshall, bu pasajında haklı bir vurgu yapmıştır. Çünkü Marx, toplumların tarihini açıklarken kökene ekonomi olgusunu yerleştirmiş ve tarihsel süreci bu perspektif içerisinde açıklamıştır. Ona göre, toplumların temel çatışma nedeni üretim araçlarına sahip olup, olmamakla ve üretimin bölüştürülmesi ile alakalıdır. İşte, Marshall, iş bölümü içerisinde açıkladığı pasajında bu olgu üzerinde durmaktadır.

ilgilenecekti ama aynı zamanda tarihin ana güçlerinden biri olarak karşımıza çıkan işbölümü, kendini, zihinsel ve maddi emek biçiminde hakim sınıf arasında da gösterebilmekteydi[11]. Gerçi Adam Smith[12] üretken emeğin bölünmesi üzerinde durmuştu. Ama değişen koşullar ve dünya içerisinde bu kavramın yeni düzene uygun bir tanımlanmasının yapılması gerekiyordu. Modernleşen toplumlar, hızla yükselen piyasa rekabeti, değişen toplumsal ve ekonomik ilişkiler, tanımlanmış olan iş bölümü içerisine yeni kavramlar katmaya hazırlanıyorlardı. Özellikle piyasalar içerisinde günden güne artan iş kollarının artık yeniden tanımlanmasının zamanı gelmişti. Uzmanlaşma değişiyordu, üretim değişiyordu, üretkenlik değişiyordu yani hiçbir şey yerinde durmuyordu, çünkü her şeyin merkezinde olan bir olgu değişiyordu. Bu olgunun adı insandı. İnsanoğlunun geçmişe nazaran daha fazla sömürülmesi, ondan daha fazla kazanç elde etme arzusu ve özellikle bu gibi anormal durumların normal olarak betimlenmesi, bu açıdan Marx'ı çileden çıkarmıştı. Bu yüzden Marx, -sonraki sayfalarda okuyacağınız gibi- iş bölümünü açılırken, kendisine göre yapılan haksızlıkları gözler önüne sermektedir. Fakat her şeye rağmen Marx iş bölümünü kabul ediyor, "*toplumsal*", "*manifaktür*", "*fabrika içi*", "*uluslararası*" ve "*doğal*" iş bölümü gibi kavramlar kullanıyordu. Tek fark ise Marx'ın tüm bu ifadeleri üretim, emek ve iş tekniğinin bölünmesi gibi kavramların içersine yerleştirmiş olmasıdır.

Temel İş Bölümü Anlatıları

Marx'ın toplum tipolojisi, işbölümündeki ilerleyici farklılaşmanın gelişiminin izini sürmeye dayanır. Onun 1844 *Elyazmaları*'nda ifade ettiği gibi, işbölümünde genişleme, yabancılaşma ve özel mülkiyetin gelişimiyle aynı anlama gelir. Sınıflı toplumun ilk farklılaşmamış komünal mülkiyet sisteminden ortaya çıkışının kaynağına kesinlikle

[11] Bottomore, T. B. –Rubel, M, *a.g.e.*, s, 118.
[12] Gordon Marshall, *a.g.e.*, 356.

işbölümünde uzmanlaşma yatar; insanları, kendi özel mesleki uzmanlıklarına göre (yani, "ücretli emekçi" olarak) tanımlayan işbölümü, onların genel üreticiler olarak tüm kapasitelerini yadsır[13]. Marx şunları dile getirir: "İşbölümündeki farklı gelişme evreleri sadece oldukça farklı mülkiyet biçimleri demektir; yani, işbölümündeki mevcut evre, aynı zamanda, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini materyal, araç ve emeğin ürünüyle ilişki içinde belirler".[14]

Marx'a göre insanlar arasındaki işbölümünün en erken biçimi kadın ve erkek arasında olmuştur. Aile içinde emek ve onun ürünleri, hem nicel hem de nitel anlamda, bir yandan erkekler arasında, diğer yandan da kadınlar ve çocuklar arasında eşitsiz dağıtılmıştır. Sonuncular, ilklerin mülkiyeti haline gelmişlerdir. Yüksek düzeyde bir üretime yol açan işbölümü, toplumda güç farklılıklarının ve dolayısıyla da mülkiyetin doğmasına sebep olmuştur. Üretim araçlarını elinde bulunduranların başkaları üzerinde güç sahibi olmaya başlaması, başkalarını ezmeyi ve sömürmeyi de beraberinde getirmiştir. Bunun toplam sonucu, insanlar arasında kuşatıcı bir yabancılaşma ve derin bir kendine yabancılaşmayı doğurmuştur. Bu yabancılaşma, birbirine karşı savaşan gerek ezen gerekse ezilen sınıflar arasında mevcuttur[15]. Demek oluyor ki Marx, işbölümünün de beraberinde bir ezen ve ezilen sınıfı getirdiğini ileri sürüyor. Marx'a göre, işbölümü de netice itibariyle sömürünün bir aracı niteliğine bürünüyor. Ona göre sömürü, yabancılaşma ve sınıf çatışması işbölümüne, işbölümü de insan türünün eylemine içkin olduğu için bu sorunlara tüm insan toplumlarında rastlanmaktadır. Fakat Marx, burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf çelişkisinin en keskin bir şekilde kapitalist sistemde ortaya çıktığına inanıyordu. "Öte taraftan bu sistem, ona göre o kadar

[13] Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, (çev: Ümit Tatlıcan), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s, 59.
[14] Marx, 1965; 33'den akratan; Giddens, a.g.e., s, 59.
[15] Anton C. Zijderveld,. *Sahnelik Toplum: Sosyolojinin Yeniden Tanımlanması*, (çev: Kadir Canatan), Pınar Yayınları, İstanbul 2007, s, 34-35.

katı sosyal ve ekonomik yapılar ortaya çıkaracak ki üretim güçleri bir patlamaya (devrim) neden olacaktır. Bu sistemde kaybedecek hiçbir şeyi olamayan ezilen proletarya sınıf bilincine varıp birleştikten (örgütlendikten) sonra bu tarihsel dönüşümün itici motoru olacaktır. Üretim araçları üzerine hakimiyet kurduktan sonra, işbölümü ve dolayısıyla da sömürü ve yabancılaşmanın olmadığı bir toplum, komünist toplum kurulacaktır. Bir keresinde Marx bu toplum hakkında şunları yazıyordu: Ne zaman bir işbölümü yapılmaya başlanırsa herkes kendisine dayatılan ve kaçma şansının olmadığı belirli, spesifik bir iş çevresi edinecektir; kişi, avcı, balıkçı ve ya çoban veya eleştirmen olacaktır ve öyle kalacaktır. En azından artık kişi yaşam araçlarını artık kaybetmek istemiyorsa….Hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban ve eleştirmen olmadan, sabahları av yaparak, öğleden sonraları balık tutarak, akşamları hayvancılık yaparak ve eleştirmenlik de yaparak içimden geldiği gibi davranacağım[16].

Marx sosyolojisinde Marx'ın kendisi bilindiği gibi toplumu iki ana bölüme ayırır. Bunlardan biri burjuva yani üretim araçları sahipleri, ikincisi ise proletarya, yani fabrikada çalışan işçilerdir. Marx, tüm yorumlamasının –sosyolojik- temeline bunu yerleştirir ve tüm toplumsal öğelerini bu olgu etrafında çevreler. Tabi ki burjuva sınıfından intikamını işçi sınıfının galibiyetiyle ve bir sosyalist –*ütopik*- toplum kurulmasıyla alır. Biz de "*iş bölümü*" konusuna yaklaşırken, Marx'ın burjuva ve proletarya ayrımını gözümüzden kaçırmamak zorundayız. Çünkü başta da belirttiğim gibi, Marx'ın kullandığı tüm sosyolojik terimlerin etrafında döndüğü olgu budur. Marx, Kapitalin üçüncü cildinde "*Kapitalist Üretimin Üç Temel Olgusu*"nu belirtirken ikinci madde de şunu yazar: *"Emeğin kendisinin toplumsal emek halinde örgütlenmesi, elbirliği, iş bölümü ve emeğin, doğal bilimlerle birleştirilmesi*

[16] Anton C. Zijderveld, *a.g.e.,* s, 35-36.

yoluyla"[17]. Marx, burada emeğin, toplumsal hale gelmesinin bir nedeninin de iş bölümünün doğal bilimlerle birleştirilmesi olduğunun üzerinde durur. Ona göre kapitalizm, bu şekilde kişisel emeği oradan kaldırmıştır. Doğal bilimlerle birleştirilmesiyle kast edilen şey, emeğe işlevsellik kazandırmak ile alakalıdır. Çünkü iş bölümü sayesinde, proletarya emeğinin nasıl kullanılacağı ve makine başına düşen emeğin hangi düzeyde olacağı belirlenmekteydi. Bu şekilde emek, diğer fiziksel ve biyolojik işlevlerde kullanılacak ve yine bu şekilde emek, gözle görülebilir bir çalışma hali alacaktı. Marx'a göre emek, insanın gereksinimlerini gideren, kullanım değeri olan malları üretir. Ona göre emek, bütün mallar için ortak olan tek öğedir. O halde bir malın değeri, o malın üretiminde harcanan emeğin miktarı ile ölçülür[18]. Emeğe baktığımız zaman, emeğin aslında soyut bir kavram içerisinde oluşturulmuş bir potansiyel olduğunu net bir şekilde görebilmekteyiz. İşte Marx'ın bahsettiği bu doğal bilimler, hem soyut kavram içerisinde yer alan hem de bu kavram içerisinde oluşturulmuş potansiyelin kullanılabilirliğini ortaya çıkararak, tüm bunların iş başına bölüşürlülüğünü sağlamıştır.

Marx, iş bölümünün önce ticareti getirdiğini de belirtir. Bu sayede kapitalistin daha da zenginleşeceğini ve iş bölümünün sanayiciye yardım sağladığı için, bir sömürü aracı olduğunu belirtir. Marx, her işin aslında farklı kişiler tarafından yapıldığını ve bu şekilde hem işlerin yolunda gittiğini hem de burjuvanın kendisi için çok büyük değeri olan zamandan nasıl tasarruf sağlayacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O, yazışmaya, postaya, satın almaya ve diğer farklı işlevlere göre, farklı çalışanların getirildiğini ve de bu şekilde sanayi işlerinin gelişmesini sağlayan ticaretin kökenindeki farklı iş bölümlerini aşağıdaki pasajda şöyle vurgular:

[17] Karl Marx, *Kapital III. Cilt.* (çev: Alaatin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara 2003, 235.
[18] Şahin Aybek, *Karl Marx'ın Siyaset Felsefesi*, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s, 25

"Şimdi de tüccar sermayesini düşünelim. Önce, sırf ticaretle ilgili işlemleri görelim. Büyük sayılarla uğraşmak, küçüklerle uğraşmaktan daha fazla zaman almaz. 100 sterlinlik 10 satın almada bulunmak, 1.000 sterlinlik tek bir satın almadan on katı fazla zaman alır. 10 küçük tüccarla yazışmak, tek bir büyük tüccarla yazışmaktan on katı fazla yazışmaya, kâğıda, posta giderine neden olur. Bir kişinin defter tuttuğu, bir başkasının para işleriyle uğraştığı, bir üçüncünün yazışmalarla ilgilendiği; birinin satın aldığı, ötekini sattığı, bir üçüncüsünün seyahat ettiği, vb. bir ticari firmadaki açıkça belirlenmiş işbölümü, ekmek-zamanından büyük tasarruf sağlar ve bu yüzden de toptan ticaretle uğraşan firmalarda çalışan işçi sayısı, hiçbir zaman, kuruluşun nispi büyüklüğü ile orantılı değildir. Bunun nedeni, ticaretle, sanayide olduğundan daha fazla, aynı işlev, ister büyük ister küçük ölçekte yapılsın, aynı ekmek-zamanını gerektirir. Tarihsel olarak, ticaret işlerindeki yoğunlaşmanın, sanayi işlerinden daha önce görünmesinin nedeni işte budur."[19]

Marx'a göre iş bölümü kapitalistin işine gelir. Çünkü bir ölçüde işçi kapitalistin temsilcisidir. Belki kapitalist fabrika dışında keyfediyor olabilir ama fabrika içerisinde onu temsil eden bir kalabalık vardır. Çünkü o kalabalık, o burjuvanın kâr sağlayacağı malı üretir. Bir kapitalist için üretilen mal, kâr kadar önemlidir. Mal ne kadar iyi olursa ve ne kadar emek harcanarak fazla ürün elde edilirse, kapitalistin kesesi o kadar dolacaktır. Bu yüzden işçi, kendisini geliştirmek zorundadır. Kendisini daha iyi eğitmeyi ve diğer aktivitelerini gidermeyi de iş bölümü içerisinde öğrenir. Marx, bu duruma "*ticari işçi*" der. Ticari işçi, iş bölümü içerisinde kendisini zorlar, çünkü bunu yapmazsa işini kaybedecektir. İşçi kendisini geliştirdikçe ve kapitalist de istediği amaca ulaştıkça bir sorun ortaya çıkmayacaktır. Zaten bu işin başlangıcından

[19] Karl Marx, *a.g.e.*, s, 206.

beri kapitalist, işçi gelişimi için bir şey harcamamaktadır. İşçiyi donatmak yine işçiye bırakılmıştır.[20] Marx durumu şöyle açıklar:

"Sözcüğün gerçek anlamında ticari işçi, emeği vasıflı emek olarak sınıflandıran ve ortalama emeğin üzerinde sayılan, daha yüksek ücret alan işçiler sınıfına girer. Genel de bu ücret, kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle, ortalama emeğe göre bile bir düşme eğilimi gösterir. Bu kısmen bürodaki iş bölümünden ileri geri ve emeğin kapasitesinde tek yanlı bir gelişme olduğu için, bunun gideri bütünüyle kapitaliste yüklenemez, çünkü işçinin becerisi, işini yapa yapa kendi başına gelişmiştir ve iş bölümü bunu tek yanlı yaptığı ölçüde de, bu gelişme o kadar hızlı olmuştur. Sonra gerekli eğitim, ticari bilgi, yabancı dil, vb. bilim ve halk eğitimindeki gelişmeyle birlikte gitgide daha hızlı, kolay, yaygın ve ucuz bir biçimde yeniden üretildikçe, kapitalist üretim tarzı da öğretim üyelerini, vb. pratik amaçlara doğru yöneltmeye başlar. Halk eğitiminin yaygınlaşması, kapitalistleri, bu gibi işçileri, eskiden bu işlere girmeyen ve daha düşük yaşam düzeyinde bulunan sınıflardan sağlama olanağına kavuşmuştur."[21]

Marx, *Para Ticaretiyle Uğraşan Sermaye* adlı bölümde, iş bölümünün aslında dağınık duran teknik işlemleri düzenli hale getirip, bunları kapitalistin önüne sunduğunu belirtir. Bu şekilde kapitalistlerin ellerinde toplanan işlemlerin, farklı işlemler için oluşturulan sermayeleri hem belirlediğini hem de sermayenin yeniden para ticaretiyle uğraşır hale gelmesini sağladığını belirtir ve şunu yazar:

"İş bölümü, sermayenin işlevlerine bağlı bulunan bu teknik işlemlerin, tüm kapitalist sınıf için, elden geldiğince kendi özel işlevleri

[20] İşçiyi donatmaktan kast edilen şey, işçinin emeğinin vasıflı hale gelmesidir. Yani burada Marx, işçiler arasında da aslında bir ayrışma olduğunu vurgular. Vasıflı işçi emeğini daha çok ve daha iyi kullanabilen ve uzun zamandır o işte çalışarak diğer işçilerden daha fazla ücret almaya hak eden işçi olarak gösterilmek istenir. Bu açıdan vasıflı işçi kapitaliste daha fazla kazandıran işçidir. Çünkü o artık ustalaşmış ve diğer işçilerden daha hızlı çalışmaya başlamıştır. Bu şekilde daha fazla üretir ve kapitalistin daha fazla kazanmasına katkı yapar. İşte bu şekilde işçi, çalışa çalışa, yani sömürüle sömürüle işi kavrar hale gelir ve yine bu şekilde tecrübe elde ederek kendisini donatır.

[21] Karl Marx, *a.g.e.*, s, 264.

olarak, özel bir aracı ya da kapitalistler topluluğu tarafından yapılmasını-ya da bu işlerin bunların ellerinden toplanmasını gerektirir. Tüccar sermayesinde olduğu gibi burada da iş bölümü iki anlamda söz konusudur. Uzmanlık isteyen bir iş haline gelir ve tüm sınıfın para mekanizması için, özel bir iş olarak yapılandığından, belirli ellerde toplanır ve büyük ölçekte yürütülür. Hem çeşitli bağımsız kollara ayrılma ve hem de işin bu kollar arasında (büyük bürolar, sayısız sayman ve veznedarlar, alabildiğine geniş bir iş bölümü) parçalanması yoluyla daha da ileri bir iş bölümü yer alır. Para ödeme ve tahsil etme, hesapların kapatılması, cari hesapların tutulması, paranın korunması, vb. gibi bütün bu işler, bu teknik işlemleri zorunlu kılan faaliyetlerden ayrılarak, bu işlevler için yaratılmış sermayeyi, para ticaretiyle uğraşan sermaye haline getirir."[22]

Ve yine Marx, iş bölümünün devamlı sömürdüğünü belirterek, bu olgunun işçileri birbirinden izole eden ve yabancılaştıran[23] bir durum

[22] Karl Marx, *a.g.e.,* s, 278-279.

[23] Yabancılaşma, aslında farklı ve daha geniş bir konudur. Bu konu da, aslında Marx'ın önemle vurgulama ihtiyacı hissettiği olgular arasında yer almaktadır. En genel çerçevesiyle, bireylerin birbirlerinden ya da belirli bir ortam veya süreçten uzaklaşmalarını anlatan bir kavramdır. Marx kapitalizmin, iş bölümünün, özel mülkiyetin ve çatışmanın temel olarak dört yabacılaşma biçimi geliştirdiğini vurgular. Bunlar, *"işçinin, bir hayvan değil, insana özgü olan kendi 'türsel özü'nden yabancılaşması; kapitalizmin emeği, toplumsal bir ilişki olmaktan çıkarıp, pazarda alınıp satılan bir meta durumuna düşürmesinden dolayı işçiler arasında görülen yabancılaşma; işçinin, kapitalist sınıf tarafından el konulup kendi denetiminden çıkması nedeniyle ürününden yabancılaşması; son olarak da, işçinin üretim eyleminden yabancılaşmasıdır."* Ayrıntılı bilgi için bkz. Marshall, G. (2005) ***Sosyoloji Sözlüğü*** (Çev: Osman Akınhay- Derya Kömürcü) Ankara. Bilim ve Sanat Yayınları. Marx'a göre iş, böylece hem daha az tatmin eden hem de anlamsız bir faaliyet olmaya başlar. Marx yabancılaşmayı tanımlamak yerine onun nasıl ortaya çıktığını açıklar ve sonuçlarını bize gösterir. Bu bağlamda, kapitalizmi analiz ederek yabancılaşmanın köklerini bulmaya çalışır. Böylece özel mülkiyet ve iş bölümünün yabancılaşmış emekten kaynaklandığı sonucuna varır. Bunu, sınıf savaşımının ve sınıflı toplumların yabancılaşmış emekle ortaya çıktığı şeklinde yorumlayabiliriz. Marx yabancılaşmış emeğin komünizmle ortadan kaldırılmasının mümkün olduğunu söyler ve bu da proleteryanın 'şaheseri' olacaktır. Bunu en güzel şekilde Engels'le birlikte Manifesto'yu şu sözlerle bitirerek ifade ederler: "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok, oysa kazanacakları bir dünya var. Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" Fakat aynı zamanda Marx'a göre, insanların, ancak gerçek mücadelelerle yani pratik yoluyla yabancılaşmadan kurtulabildiklerini ve değişik şekiller alan bu çeşitli mücadeleler içinde, teorinin, gerekli ama yetersiz bir araç (bir öğe, bir evre, bir aracı) olduğunu düşünüyordu. Marx'ın gözünde bir yabancılaşma, bu yabancılaşmanın ortadan kaldırılabilirliğiyle; yani, yabancılaşmadan kurtuluşun pratik ve gerçek olanağı ile açıkça tanımlanabilir ancak. En kötü yabancılaşma, gelişimi engelleyen tıkanıştır. Bu üçlü hareket (hakikat, aşma ve yabancılaşmayı ortadan kaldırma), Marx'ın yazdıklarını; bunların art arda gelişlerini, zincirlenişlerini ve Marksist düşüncenin hareketini mükemmel bir şekilde açıklar (Lefebvre, 1996: 12-13). Ayrıca, Kapitalizmin ilk evrelerinin tarihi, Marx için, önemli ölçüde

olduğunu ve de ortadan kaldırılması gerektiğini belirtir. İş bölümünü kişisel güçlerin maddeye dönüşmesiyle açıklayan Marx, bu durumun insan zihninden fikirle çıkar gibi çıkacak bir olgu olmadığını ancak madde güçlerinin üstünde denetim kuran bireyler tarafından yok edileceğini belirtir. Bu işin ancak başkalarıyla birleşerek gerçekleşebileceğini vurgulayan Marx, bireylerin ancak başkalarıyla birleşerek kendi yeteneklerini geliştirmesiyle özgür olabileceğinin de altını çizer.

İş Bölümünde Ayrıntılar

Marx'a göre işbölümünün niteliği ve örgütlenmesi, mevcut iş araçlarına göre değişir. Elle döndürülen çark, buharla döndürülen çarktan farklı bir iş bölümü tahsis eder. Bu yüzden belirli bir üretim aracına –makineye- ulaşmak için genel bir işbölümünden söz ederek konuya girmek, tarihe karşı saygısızlık etmektir. Sabana koşulan öküz ne kadar ekonomik bir kategoriyse, makine de o kadar ekonomik bir kategoridir. Makine sadece üretken bir güçtür. Makine kullanımına dayanan modern atölye ise, bir toplumsal üretim ilişkisi, yani iktisadi bir kategoridir[24]. Toplumsal üretimin ve üretim ilişkilerinin metalaştığı, Para ya da Meta dolaşımı adlı bölümde Marx, Paranın Mala ($P \rightarrow M$), Malın Paraya ($M \rightarrow P$) dönüştüğünü belirtir ve bunların aşamalarını açıklar. Fakat bunun için harcanacak ya da sömürülecek emek gerekmektedir. Bu noktada Marx, iş bölümünün, işçinin harcadığı çabayı mala ve paraya çevirdiğini belirtir ve şunu yazar:

"İş bölümü, emeğin ürününü metaya çevirir ve böylece, daha sonra paraya dönüşümünü zorunlu hale getirir. Aynı zamanda da, bu bir başka şeye dönüşme olayının gerçekleşmesini de rastlantıya bırakır. Ne var ki, biz, burada, olguyu bütünlüğü içerisinde ele aldığımız için, bu gelişmeyi

küçük üreticinin kendi üretimin kontrolünden giderek yabancılaşmasının, başka bir deyişle, onun kendi üretim araçlarından koparılması ve sonuçta emeğini piyasada satmak zorunda kalmasının tarihidir (Giddens, 2009: 69).

[24] Bottomore, T. B. –Rubel, M, *a.g.e.*, 135.

normal kabul ediyoruz. Ayrıca, bu dönüşüm mutlaka olacaksa, yani eğer meta satılması büsbütün olanaksız bir şey değilse, gerçekleşen fiyat, değerin çok üzerinde ya da altında olsa bile, metaın başkalaşımı her zaman gerçekleşir"[25].

Buna ek olarak ürünlerin metalar olarak ortaya çıkmasının, yine bu iş bölümünün sonucu olduğu ve bu sayede kullanım-değeri ile değişim-değerinin ayrıldığını belirtir. Mesela Marx, iş bölümünün bir emeği nasıl da mala çevirdiğini ve değerlerin nasıl ayrıldığını belirtmek için çarpıcı örnekler verir. Onun en ünlü örneği kunduracı örneğidir. Marx, kunduracı örneğinde emeğin üretilecek olan mal için zorla arttırılması gerektiğini ve ancak bu şekilde sağlanacak bir üretim koşuluyla değerler arasındaki ilişkinin vurgulanmasını anlayabileceğimizi açıklar ve şunları yazar:

" Diyelim bir kunduracı, belli araçlarla, oniki saatlik bir iş gününde, bir çift kundura yapmaktadır. Eğer aynı sürede iki çift kundura yapması gerekirse, emeğinin üretkenliğinin iki katı olması zorunludur ve bu, ya kullandığı araçlarda, ya çalışma biçiminde, ya da her ikisinde bir değişiklik olması dışında olanaksızdır. Demek ki, üretim koşullarını, yani üretim biçimi ile emek-sürecinin kendisinin köklü bir değişime uğraması gerekli oluyor. Emeğin üretkenliğinde artış sözüyle, biz, genellikle, emek-sürecinde bir metaın üretimi için toplumsal olarak gerekli emek-zamanının kısaltılması türünden bir değişikliği ve belli nicelikteki emeğe, daha fazla kullanım-değeri üretme gücünün sağlanmasını anlıyoruz."[26]

Marx - daha sonra karşılaştırılmasını yapacağım gibi- iş bölümü konusu içerisinde *"Manüfaktür"* kavramından söz eder. O, manüfaktürü, daha fazla sayıda işçinin tek bir kapitalistin denetimi altın da bulunması durumu ile açıklar. Özellikle iş bölümüne dayanan el birliğinin tipik şeklini manüfaktürde kazandığını belirtir. Manüfaktür

[25] Karl Marx, *Kapital I. Cilt.* (çev: Alaatin Bilgi). Sol Yayınları, Ankara 2004a, s, 116.
[26] Karl Marx, *a.g.e.*, s, 305.

ona göre iki şekilde ortaya çıkar, ilki farklı el becerilerine – zanaatlara - sahip olan işçilerin bir kapitalist denetimi altında bulunarak bir mala teker teker emek harcamalarıyla ortaya çıkmaktadır. Mesela binek arabası örneği verir Marx, ve binek arabasının eşyalarının farklı yerlerde bulunduğunu belirtir, fakat manüfaktürle tüm bu farklı elbecerilerine sahip olan kişiler tek bir çatı altında toplanır. İkinci olarak ise benzer türden el becerisine sahip olan kişilerin yine tek bir kapitalist denetiminde aynı çatı altında toplanmasıyla oluştuğunu belirtir. Ve tek çatı altındaki bu iki açıklamayı şu şekilde yapar:

" Demek ki, manüfaktürün doğuş şekli, el zanaatlarından çıkıp gelişmesi, iki yanlı oluyor, bir yandan, bağımsızlıklarından sıyrılacak, tek bir metaın üretimindeki salt yardımcı, kısmi süreçte uzmanlaşan çeşitli bağımsız el zanaatçıların elbirliğinden doğuyor; manüfaktür, bu belirli zanaatı çeşitli parça işlemlere bölüyor ve her biri belli bir emekçinin özel işi haline gelinceye kadar onları yalıtıyor ve birbirinden bağımsız hale getiriyor. Bu nedenle manüfaktür, bir yandan bir üretim sürecine iş bölümü getiriyor ve bu bölünmeyi daha da geliştiriyor, öte yandan da eskiden ayrı ayrı olan el zanaatlarını bir araya topluyor. Ama özel çıkış noktası ne olursa olsun, son biçimi, her zaman aynıdır, parçaları insan olan bir üretim mekanizmasıdır.

Manüfaktürde işbölümünün tam olarak anlaşılabilmesi için, aşağıdaki noktaların iyice kavranması gerekiyor. Önce, bir üretim sürecinin, ardışık çeşitli basamaklarına ayrışması, burada, elzanaatlarının ardışık el-işlemlerine çözülmesiyle tamamen çakışır. İster karmaşık, ister yalın olsun, her işlemin elle yapılması gerekir, elzanaatı niteliğini korur ve bunu için de bireysel işçini, araçlarını kullanmadaki gücüne, hünerine, çabukluğuna ve güvenine bağlıdır. Elzanaatı temel olmakta devam eder. Bu dar teknik temel, belirli bir üretim sürecinin gerçekten bilimsel bir tahlilini dıştalar, çünkü ürünün geçirdiği her parça, işlemin elle yapılabilmesi ve kendi başına ayrı bir zanaatın konusu

olması, hâlâ bir koşul olarak karşımıza çıkar. Zanaat hüneri böylece, üretim sürecinin temelini oluşturduğu için, her işçi, yalnızca bir bölüm işe atanmış olur ve yaşamı boyunca emek-gücü, bu parça işlevin organı durumuna girer. İkinci olarak, bu işbölümü, özel türde bir el birliğidir ve sakıncalarının çoğu, bu özel biçiminden değil, elbirliğinin genel niteliğinden gelmektedir."[27]

Marx, bu pasajında tek çatı altında iki tür işlevsellik üzerine durmaktadır. Tek çatı ile kastı ise Fabrikadır.[28] Marx, bir fabrika içerisinde iki tür iş sisteminin olduğunu belirtir. İlki, yukarıda da belirttiği gibi farklı el becerilerinin aynı çatı altında toplanmasıdır. Farklı yetenekteki kişiler, bir işi artık değişik yerlerde değil, birbirlerinden bağımsız bir şekilde değil tam tersine birbirlerinden haberdar bir şekilde yapmaya başlamışlardır. Artık, bir mala teker teker ama farklı emek harcayacaklardır. Böylece sahip oldukları özellikler ne kadar farklı olsa bile alacakları komutlar aynı olacak ve hepsi tek bir kapitalisti zengin etmek için çalışacakladır. İkinci olarak ise Marx, aynı tür becerilere sahip olan kişilerin tek bir çatı altında toplanmasından bahsetmektedir. Bu şekilde de yeni bir iş bölümünün oluşacağını ve aynı işin, aynı anda birden fazla kişiye rahatça yaptırılabileceğini belirtir. Yani Marx, faklı zanaatlara sahip olan kişilerin bir araya gelip, düzenli bir işleyiş elde ederek sömürülmesini, ikinci durumda da vurgular. Aynı becerilere sahip olan kişiler, birçok işi aynı anda yapacakları için daha fazla iş yaparak, kapitaliste daha fazla kazandıracaklardır. Çünkü kapitalist farklı ya da aynı işi yaptırmak için farklı bölgelere gitmek zorunda kalmayacaktır, tüm işleri yapacak olan kişiler zaten onun fabrikası içerisinde toplanmış durumdadır. Kapitalist bu şekilde zamandan da tasarruf sağlayacaktır, çünkü kısa zaman

[27] Karl Marx, a.g.e., s, 329-330.

[28] Fabrika sistemi, farklı ya da aynı malzemelerin bir yerde toplanmasını ve iş gücü topluluğunu kapsayan bir durumu ifade eder. Bu şekilde dağınık olan imalat ilişkilerini iktisadi açıdan bir düzen aşamasına sokmuş ve işletmenin sahibine çeşitli açılardan etkinlik sağlamıştır. İşletme sahipleri bu açıdan iktisadi bir etkinlik elde etmiş, makine olgusunu perçinleyen teknik etkinlik kazanmış ve bu şekilde disiplinli bir pazarlık hakkı kazanmalarına neden olmuştur.

içerisinde ne kadar fazla üretim yaparsa o kadar fazla kazanacağının bilincindedir.

Buna ek olarak Marx, "Manüfaktürün Kapitalist Niteliği" adlı bölümde şunları yazar:

" Daha fazla sayıda işçinin tek bir kapitalistin denetimi altında bulunması, genellikle elbirliğinin olduğu gibi özellikle manüfaktürün de doğal başlangıç noktasıdır. Ama manüfaktürdeki işbölümü, işçi sayısındaki bu artışı teknik bir zorunluluk haline getirir. Bir kapitalistin çalıştırmak zorunda olduğu asgari işçi sayısı, burada, daha önce yerleşmiş iş bölümü ile belirlenir. Öte yandan, daha ileri bir iş bölümünün sağlayacağı üstünlüklerden yararlanmak için, yalnızca işçi sayısını artırmak yetecektir ve bu da ancak çeşitli parça gruplarına eklenen katlarla yapılabilir. Ama kullanılan sermayenin değişen kısmındaki artış, değişmeyen kısmında da bir artışı zorunlu kılar; işyerlerinde, araç ve gereçlerde ve özellikle ham maddeye duyulan gereksinme, işçi sayısından daha büyük bir hızla artış gösterir. Belli bir sürede, belli büyüklükte emek tarafından tüketilen ham madde miktarı, emeğin iş bölümü sonucu artan üretkenliği oranında fazlalaşır. Bu durumda, her kapitalistin, elinde bulundurmak zorunda olduğu asgari sermaye miktarının durmadan artma zorunluluğu, manüfaktürün yapısından doğan bir yasa olur; bir başka deyişle, toplumsal üretim araçları ile gerekli geçim araçlarının sermayeye dönüşmesi, sürekli genişlemek zorundadır." [29]

"İş bölümüne dayanan elbirliği, bir başka deyişle manüfaktür, kendiliğinden bir oluşum olarak başlar. Bir dereceye kadar tutarlılık ve genişlik kazanır kazanmaz, kapitalist üretim kabul edilen yöntemli ve sistemli bir biçim halini alır. Gerçek anlamıyla manüfaktüre özgü iş bölümünün, başlangıçta, sanki ondan rol alan aktörlerin ardından cereyan ediyormuş gibi, denemelerle kendisine en uygun biçime girdiğini,

[29] Karl Marx, *a.g.e.*, 348.

ardından da, lonca el zanaatlarında olduğu gibi bu biçime nasıl sıkı sıkıya sarıldığını ve şurada burada bu şekli yüzyıllarca korumayı başardığını tarih bize göstermektedir. El zanaatlarının çözüşmesiyle, emek araçların özelleşmesiyle, parça-işçilerin oluşmasıyla ve bunların tek bir işleyiş içerisinde gruplandırılması ve birleştirilmesiyle manüfaktürdeki iş bölümü, toplumsal üretim sürecinde nitel bir derecelenme ve nicel bir oran yaratır ve böylece toplumsal emeği belli bir örgütlenmeye kavuşturarak, toplumdaki yeni üretici güçleri geliştirir."[30]

Marx, Kapital'in ilk cildinde kendinden önceki iş bölümü durumlarına da vurgu yapar. Mesela A. Smith'in yozlaşmayı önlemek için iş bölümü karşısında çaba harcadığını, G. Garnier'in "el işi-kafa işi" arasındaki iş bölümü ayrımını ve Platon'un Devlet adlı eserindeki iş bölümünü ele alır ve inceler.

Fabrika bölümünde Marx, tek çatı diye belirttiğimiz olgu olan fabrika içerisindeki iş bölümünü açıklar.

"Fabrikada iş bölümünün yeniden ortaya çıkması, esas olarak, işçilerin özelleşmiş makineler arasında dağılımı ve işçi kitlelerinin, fabrikanın çeşitli bölümleri arasında gruplar halinde örgütlenmemiş olmalarına karşın, her biri, bir araya getirilmiş benzer makinelere dağılması yüzünden, aralarındaki elbirliği, basit bir elbirliğidir. Manüfaktüre özgü organik grupların yerini, ustabaşı ile birkaç yardımcısı arasındaki bağlantı alır. Temel bölünme, makineler üzerinde fiilen çalışan işçiler (makinelere bakan birkaç işçi de bunların içindedir) ile bu işçilerin salt çıraklığını yapanlar (hemen hemen çocuklardan oluşmuşlardır) arasındadır. İşlenecek malzemeyi makineye veren aşağı yukarı bütün "besleyiciler", çıraklar arasında sayılır. Bu belli başlı iki ek olarak, işleri, bütün makinelere bakmak ve zaman zaman bunları onarmak olan, sayı bakımından önemsiz kimselerin sınıfı vardır: mühendis, makinist, marangoz vb. gibi. Bu sınıf, bazıları bilimsel öğrenim görmüş, bazıları

[30] Karl Marx, *a.g.e.*, 351-352.

meslekten yetişme, fabrika işçileri sınıfından farklı, yalnızca onlara eklenen daha üst bir sınıftır. Bu iş bölümü, tamamen teknik bir iş bölümüdür."[31]

Görüldüğü gibi burada iş bölümünün statüsü yükselmiştir. Marx ayrıca büyük sanayinin, bu tür fabrikalardaki iş bölümünün yeniden yaratılmasında da bahseder. İşçi el becerisini ileriki safhalarda bir kenara bırakıyor. Marx'ın yukarıda yazdığı gibi işçi, makine ile baş başa kalıyor. Ve büyük sanayinin getirdiği kapitalist biçim, fabrikada işçiyi makinelerin canlı bir parçası haline dönüştürerek yeni bir temele dayanan iş bölümünü yeniden kuruyor. Marx'a göre kapitalist bunu yapmakla da kalmıyor, iş bölümünün yeniden üretilmesinden sonra bu durum Kapitalist Birikim Yasası çerçevesinde yeniden şekilleniyor ve işçiler kullanıp bir yana atılıyor. Ve sanayi bu şekilde kendisine yedek bir güç oluşturuyordu. Bu şekilde Marx, kapitalizmin insanı nasıl da kullanarak ortada bıraktığını gözler önüne sermektedir.

Toplumsal İş Bölümü ve Manüfaktür'deki İş Bölümü; ve Karşılaştırılması

Marx, tüm bu açıklamalardan sonra manüfaktürde iş bölümü ve toplumda iş bölümü arasında bazı ayrımlara gider. Kapital'deki, "Manüfaktürde İş Bölümü" ve "Toplumda İş Bölümü" adlı kısımda şunları yazar:

"Yalnızca emeği göz önünde bulundurursak, toplumsal üretim ana bölümlerine ya da genere'ya yani tarıma ve sanayiye ayrılmasına, genel iş bölümü ve bu ailelerin, türlere ve alt-türlere ayrılmasına özel iş bölümü; işyeri içerisindeki iş bölümüne de tekil, ya da parça-iş bölümü diyebiliriz. Toplumdaki iş bölümü ve buna uygun olarak bireylerin belli işlere

[31] Karl Marx, *Kapital I. Cilt.* (çev: Alaatin Bilgi). Sol Yayınları, Ankara 2004a, s, 403.

bağlanması, tıpkı manüfaktürdeki iş bölümü gibi, karşıt çıkış noktalarından hareketle gelişirler."[32]

Marx, daha dar bir alana sahip olan manüfaktürde çalışan işçi sayısının, maddi ön koşulu oluşturduğunu belirtirken, manüfaktüre göre daha geniş bir alanı kapsayan toplumsal iş bölümünde maddi koşulun, nüfus büyüklüğü ve yoğunluğunun olduğu üzerinde durur. Bu açıdan şunu söyleyebiliriz ki manüfaktürdeki iş bölümü, toplumsal iş bölümünün öncesinden gelen bir aşamadır. Manüfaktürdeki iş bölümü, toplumsal iş bölümünün dürtükleyicisidir. Çünkü ilk iş bölümü, ikinci iş bölümünün de başlangıcı olur ve o kendini geliştirdikçe ikinci iş bölümü de otomatikman gelişmeye ve çoğalmaya başlar. Bu açıdan toplumsal iş bölümü ikincidir, diyebiliriz. Bunu temellendirmek için Marx'ın şu örneğine ve yazısına göz atabiliriz:

"Toplum içerisindeki iş bölümü ile bir işyeri içerisindeki iş bölümü arasındaki sayısız benzerlikler ve bağlar olsa bile, bunlar, yalnız derece bakımından değil, ama aynı zamanda tür bakımından da ayrıdırlar. Benzerliğin en tartışma götürmediği yer, çeşitli iş kollarını birleştiren görünmeyen bir bağın var olduğu durumdadır. Örneğin, hayvan yetiştirici ham-deri üretir, derici bu ham-deriden deri üretir ve ayakkabıcı da kundura. Burada, her birinin ürettiği şey, hepsinin birleşmiş emeklerinin ürünü olan son biçime doğru atılmış birer adımdan başka bir şey değildir. Ayrıca, hayvan yetiştiriciye, dericiye ve ayakkabıcıya, üretim araçları sağlayan çeşitli iş kolları vardır. Şimdi burada Adam Smith ile birlikte, yukarıdaki toplumsal iş bölümü ile manüfaktürdeki iş bölümü arasındaki farkın tamamen öznel olduğu, manüfaktürde, bir bakışta bir yığın işlemin aynı yerde yapıldığını gören bir gözlemci için, verilen örnekte olduğu gibi geniş bir alana yayılmış ve her iş kolunda çok sayıda insan çalıştığı toplumda bu bağın belirsizleşmesinden ileri geldiği düşünülebilir. Peki öyleyse, hayvan yetiştiricisi ile dericinin ve ayakkabıcının bağımsız

[32] Karl Marx, *a.g.e.*, s, 340-341..

emekleri arasındaki bağı oluşturan şey nedir? Bu bağı sağlayan şey, hepsinin ürününün meta olmasıdır. Bu durumda, manüfaktürdeki iş bölümünü karakterize eden nedir? Parça-işçinin meta üretmemesi gerçeğidir. Ancak parça-işçilerin hepsinin ortak ürünü, meta halini almaktadır.[33] *Toplumdaki iş bölümü, çeşitli sanayi kollarının ürünlerinin satın alınması ve satışı ile doğduğu halde, bir atölyedeki parça işlemler arasındaki bağlantı, çeşitli işçilerin emek-güçlerini, bunları ortak emek-gücü olarak çalıştıracak bir kapasite satışları ile meydana gelir. İş yerinde iş bölümü, üretim araçlarının tek bir kapitalistin elinde toplanması anlamını taşır; toplumda iş bölümü ise bunların, bağımsız birçok meta üreticisi arasında dağıtılması anlamını içeriri. İş yerinde, oranlılığın tunç yasası, belli görevlere belli sayıda işçinin ayrılmasını zorunlu kılar, oysa iş yeri dışında, toplumda, üreticiler ile üretim araçlarının çeşitli sanayi kolları arasındaki dağılımında rastlantılar ile keyfilik büyük rol oynar."*[34]

Marx, bu pasajda toplumsal iş bölümü ile manüfaktürdeki iş bölümü arasındaki ayrılığı daha da keskinleştirir. Yine pasajda bahsettiği Adam Smith ise Milletlerin Zenginliği adlı eserinde işbölümü ile alakalı olarak şu örneği verir –Marx'ın örneğine karşılık gelebilir bu örnek: "İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltir; bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Başı yapmak iki, üç ayrı işlemi gerektirir. Başı tepeye takmak ayrı bir iştir. İğneleri kağıda sıralamak bile, başlı balına bir zanaattır. Önem taşıyan iğne yapma işi, böylece aşağı yukarı

[33] Marx, burada ABD'lilere vurgu yapar. Toplumsal iş bölümü ile manüfaktürdeki iş bölümü arasındaki farkı Yankilerin de (ABD) anladığını belirtir. İç savaş sırasında Washington'un koyduğu vergilerin bir tanesinin de bütün sanayi ürünlerine konulan %6'lık resim olduğunu vurgulayarak şu soruyu sorar: "Sanayi ürünü nedir?" ve Marx, şu cevabı verir: " Bir şey yapıldığı zaman üretilmiş olur." Bu şekilde yapılan şeyin satışa hazır olduğunu belirtir. Bu satırlardan sonra Marx, New York ve Philephia'lı manüfaktürlere atıf yapar. Onların eskiden şemsiyeyi her türlü parçası ile birlikte yaptıklarını fakat şimdi, şemsiyenin birçok parçanın birleşimi olduğu için, her bir parçanın çeşitli sanayi ürünleri haline geldiğini belirterek, bir araya getirilen mallara "birleşik mallar" adını verir ve Yankilerin bu şekilde tek tek mallardan aldığı %6'lık vergiyi, toplam fiyat üzerinden yeniden %6 olarak aldığını yazar. Bu şekilde Marx, Yankilerin almış olduğu vergilerin kurnazlığını ortaya koyar.

[34] Karl Marx, *a.g.e.*, s, 343-344.

on sekiz ayrı işleme bölünmüştür. Kimi fabrikalarda, bütün bunları başka başka işçiler yapar. Ben yalnız on işçi çalıştırdığı için, bir kısım işçilerin bu işlemlerden ikisini üçünü birden yaptıkları, bu tür küçük bir fabrika gördüm. Pek yoksul ve bu yüzden gerekli aletler bakımından kötü donatılmış olmasına karşın, işçiler sıkı çalışınca, aralarında günce oniki libre kadar iğne yapabiliyorlardı. Her librede, dört binden çok, orta boy iğne bulunmaktadır. Demek, bu on iki kişi bir arada, günde kırk sekiz bini aşkın iğne yapabilmekteydi… Yani, yaptıkları çeşitli işlemlerin elverişli bölümü ve birleşimi sonucunda şimdi başardıklarının iki yüz kırkta birini muhakkak, dört binde sekiz yüzde birini, ihtimal ki, beceremeyeceklerdi"[35] der Smith ve şunları ekler: "Bunca kaynaklara fayda olan işbölümü, kökeninde, bunun oluşturduğu herkese ulaşan zenginliği önceden görüp, amaç edinen bir insan kafasından doğmuş değildir. İşbölümü…bir şeyi başka bir şeyle trampa ve değiş etmek eğiliminin pek yavaş, tedrici, fakat kaçınılması imkansız olan sonucudur"[36]. Bu iki örnekte görüldüğü gibi Adam Smith, işbölümü ile alakalı olarak Marx gibi sömürü niteliğini değil, işin daha fazla ve düzenli yapıldığını ve faydalı olduğunu kast etmektedir. Marx ise toplumdaki iş bölümünün çeşitli sanayi kollarının, ürünlerin satın alınması ve satışı ile doğduğunu vurgular. Hâlbuki ikisi de fabrikalarda gerçekleşen eylemledir. Fakat Marx'ın sosyolojisinin temelini oluşturan sınıf çatışması, onun bu konuile ilgili olarak tanımladığı her kavramın da böylesine ayrıştırıcı bir yönünün olduğunu ortaya koymaktadır. Marx'a göre sanayi iş gücü şüphesiz ki tekil olguların bir araya gelip, ortaklaşa bir iş üretmeleri ile gerçekleşir. Manüfaktür'ün temelinde sınırlı bir alan vardır ve bu sınırlı alan genellikle fabrikalar olmaktadır. Bu şekilde bir iş yeri içerisinde çalışan insanlar o iş yerinin sahibi olan birisinin, yani bir kapitalistin elinde toplanmışlardır. Toplumsal iş bölümünde ise manüfaktürdeki iş bölümünde çalışan proleterlerin,

[35]Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, (çev: Haldun Derin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s, 6-7.
[36] Adam Smith, *a.g.e.*, s, 14.

bağımsız birçok meta üreticisi arasında dağıtılması anlamı vardır. Bu bağımsız durum, Marx'a göre beraberinde bir keyfiliği de getirir. Çünkü çeşitli sanayi kolları arasındaki ilişki, kapalı bir alandaki ilişki gibi düzenli olamaz. Kapalı bir alan içerisindeki ilişkiyi denetleyebilen insanlar söz konusudur ve bunu herhangi bir şekilde gerçekleştirebilirler. Fakat toplumsal durumun sınırları geniş olduğu için, sanayi kolları arasındaki ilişkiler herhangi bir deftere not edilemez. İşte bu açıdan manüfaktürdeki iş bölümü ile toplumsal iş bölümü arasında kesin bir ayrım gözle görülebilir bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu açıklamalarının yanında Marx, manüfaktürdeki iş bölümünde düzenli bir fiyat sisteminin olabilirliğini belirtirken, toplumsal iş bölümünde keyfiliğin ön planda olmasından dolayı, Pazar fiyatlarının dalgalanmasından; manüfaktürdeki iş bölümünde herhangi bir rekabet olgusunun olmamasından ve kapitalistin o bölge içerisindeki tek hakim olarak görülmesinden, buna karşın toplumsal iş bölümünde bir Pazar açılımı olduğu için bir rekabet durumunun söz konusu olacağından; kapitalist düzen içinde süre gelen bu yapının toplumsal iş bölümünde anarşiye, manüfaktürdeki iş bölümünde ise zorbalığa neden olacağından ve tüm bu durumların bir yasayla düzene bağlanabileceğinden söz eder. Yani Marx, kapitalist sistemin tüm bunları yapabilmesini, en sonunda getireceği bir yasa ile zorunlu olarak kabul ettireceği üzerinde durur.

Bunlara ek olarak Marx bu farklılığı tam olarak belirgin hale getirmek için şunları yazar:

"Bir iş yerinde, iş bölümünün dayandığı α priori[37] *sistem, düzenli olarak yürüdüğü halde, toplumdaki iş bölümünün de, doğanın zorladığı, üreticilerin yasa tanımayan keyfiliklerini denetleyen ve Pazar fiyatlarının*

[37] *A priori*: Duyu deneyine hiç başvurmadan, yalnızca aklıdan ve aklın etkinliğinden türetilen bilgi. Yani önsel bilgi.

barometrik dalgalanmalarında kendini belli eden α posteriori[38] *bir sistem halini alır. İş yerinde, iş bölümü, kapitaliste ait bir işleyişin yalnızca bir parçasından başka bir şey olmayan insanlar üzerinde onun tartışma otoritesi demektir. Toplumdaki iş bölümü ise, rekabetin otoritesinden başka otorite, karşılıklı çıkarların yarattığı baskıdan zorlayıcı başka bir güç tanımayan bağımsız meta üreticilerini temasa getirir; tıpkı hayvanlar âleminde bellum omnium contra omnes'in,*[39] *az çok her türün var oluş koşullarını sürdürmesi gibi. İşçiyi, yaşamı boyunca tek bir parça işleme bağlayan ve onu tümüyle sermayenin boyunduruğu altına sokan iş yerindeki iş bölümünü, üretkenliği artıran emeğin bir örgütlenmesi olarak göklere çıkaran burjuva kafa-ki bu aynı burjuva kafa, üretim sürecinin toplumsal bir denetim ve düzen altına alınması yolundaki bilinçli her girişimi, mülkiyet hakkı, özgürlük ve bireysel kapitalistin sınırsız gücü gibi kutsal şeylerin çiğnenmesi olarak yerin dibine batırmaktadır. Fabrika sisteminin tutkulu savunucularının, toplumsal emeğin genel bir örgütlenmesine karşı, böyle bir şeyin bütün toplumu muazzam bir fabrikaya dönüştüreceğini öne sürmekten öteye bir şey bulup söylemeleri, çok ilginç bir durumdur."*[40]

Tüm bunlarla beraber Marx, "*uluslar arası iş bölümü*" ve "*doğal iş bölümünden*" bahseder. Uluslararası iş bölümünde esas olan olgu köleciliktir. Yani önemli olan kavram "dış pazar" kavramıdır. Üretilen malların sınırları aşıp, başka diyarlara gitmesi ve oralarda bu işlerle uğraşan kimseleri bölümleyip, farklılaştırması esasına dayanmaktadır. Tabi bir de üretimi yapan kişilerin gönderilmesi söz konusudur, yani insan ticareti gibi bir durumu yansıtmaktadır. İnsanlar kendi ülkelerinde birer fazlalık haline getirilir ve diğer topraklara daha fazla

[38] *A posteriori*: Duyu deneyinden türetilen, duyu deneyi aracılığı ile kazanılan bilgi. Yani sonsal bilgi.
[39] *Bellum omnium contra omnes*: Devletin ortaya çıkışından önce, doğa durumundaki insanların, kendi çıkarlarını hayata geçirmek için, birbirleriyle gerektiğinde savaşa gireceğini ifade etmek üzere, Hobbes tarafından kullanılan Latince terim. Deyim olarak, *"herkesin herkese karşı savaşı"*, anlamını ifade etmektedir.
[40] Karl Marx, *Kapital I. Cilt.* (çev: Alaatin Bilgi). Sol Yayınları, Ankara 2004a, s, 345.

sömürülmek için gönderilir. Bu da ancak bir sanayi sistemi ile birlikte gerçekleşir. Öte yandan Marx, makineyle üretilen malların ucuzluğu ile birlikte, ulaştırma ve iletişim araçlarındaki gelişmelerin dış pazarı ele geçirme de bir silah olduğunu vurgular. Böylece başka ülkelerdeki el zanaatlarının kaldırılarak, yerine hammadde ikmali yapılır. Bu şekilde birçok kişi fazlalık olarak görülür. Yukarıda belirttiğim kölelik durumunun temelinde de işte bu durum vardır. Uluslar arası iş bölümü, böylece kendi gereksinimlerine uygun yeni bir iş bölümü ortaya çıkarır ve yeryüzünü, temel olarak sanayi haline getiren, geri kalanını da hammadde sağlayan tarımsal üretim haline getirir. Son olarak da Marx, bu şekilde sömürünün daha da arttığını belirtir.

Bu açıklamalardan sonra doğal iş bölümüne geldiğimizde ise Marx, aile ya da kabile hayatından bahsederek açar bu konuyu.[41] Burada bir Pazar durumu söz konusu değildir. Doğal iş bölümü fizyolojik temele dayanır ve Marx, bu aşamada daha çok mübadele üzerinde durur. İlkel toplumların mübadele ile ticareti sağladığını ve bunun daha çok kabileler ile gerçekleştirdiklerini belirtir. O dönemde bir tek kişinin kendi başına herhangi bir mübadele yapması söz konusu değildi, mübadele ancak kabile ile birlikte yapılmaktaydı. Marx, en çok hangi mallar mübadele içinde isteniyor ve yer alıyorsa, o mallara yönelik bir çalışma olduğunu ve de o yönde bir iş bölümü ayarlandığını söyler. Yani burada esas olan şey, olası tüm durumların sonrada metaılaşan ve mübadele edilen şeye göre değiştiğinin vurgulanmasıdır. Bu şekilde mübadele alanı genişler, ticaret artar, ürünler metaıya dönüşür ve uygarlık oluşumu başlar. Marx, durumu kısaca şu şekilde açıklar:

[41] Bu anlatımın olduğu sayfa da F. Engels'in şu dipnotu vardır: *"İnsanlığın ilkel durumları üzerinde daha sonra derinlemesine yaptığı incelemeler, yazarı (Marx'ı), başlangıçta, ailenin gelişerek kabile halini almadığı, tersine, kabilenin kan ve akrabalığına dayanan insan topluluğunun ilk ve kendiliğinden gelişmiş şekli olduğu ve kabile bağının gevşemeye başlaması ile birlikte, daha sonraları, ailenin pek çok ve çeşitli şekillerinin geliştiği sonucuna götürmüştür."*

"Bir aile içerisinde ve daha sonraki gelişmelerle bir kabile içerisindeki iş bölümü, cinsellik ve yaş farklarına, salt fizyolojik temele dayanan doğal bir iş bölümü meydana gelir; bu iş bölümü, alanın, topluluğun yayılması, nüfusun artması ve özellikle, çeşitli kabileler arasındaki çatışmalar sonucu bir kabilenin diğerinin boyunduruğu altına girmesiyle genişletir."[42]

İşbölümü bize, insanın nasıl doğal bir toplumda kaldığı sürece, yani özel ve ortak çıkar arasında bir ayrım olduğu ve dolayısıyla kimin ne yapacağını gönüllü olarak değil de doğal olarak belirlendiği sürece, kendi eyleminin kendi kontrolünde olmak yerine onu köleleştiren, kendine karşıt, yabancı bir güce dönüştüğünün ilk örneğini verir. "Çünkü işbölümü başlar başlamaz, her insanın üzerine düşen ve kaçınmadığı, belirli, özel ve münhasır bir faaliyet alanı olmuştur. O artık ya bir avcıdır ya da bir balıkçıdır ya bir çobandır ya da korkulur bir eleştirmendir ve geçim kaynağını kaybetmek istemiyorsa böyle de kalmalıdır; oysa kimsenin münhasır bir faaliyet alanının olmadığı ama herkesin canının istediği her dalda hüner gösterebileceği komünist toplumda üretim bütünüyle toplum tarafından düzenlenir ve böylece benim bugün bir şeyle, yarın başka bir şeyle uğraşmam, sabahtan ava gidip, öğleden sonra balık tutmam, ikindi vakti sığır güdüp, yemekten sonra eleştiri yapmam mümkün olabilir, hem de münhasıran avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen filan olmadan"[43]. Böylece Marx'a göre komünist toplumun daha ileri evrelerinde; yani bireyin işbölümüne köleleştirici boyun eğişi ortadan kalkıp, beraberinde bedensel ve zihinsel emek arasındaki antitez son bulduğunda; yani emek bir yaşam vasıtası olmaktan çıkıp yaşamın ana gereksinmesi haline geldiğinde; yani bireylerin her bakımdan gelişmesiyle üretken güçlerin de alabildiğine geliştiği ve ortak zenginliğin coşkun dereler gibi çağıldığı

[42] Karl Marx, *a.g.e.,* s, 341.
[43] Bottomore, T. B. –Rubel, M, *Marx'ın Sosyolojisi*, (çev: Zuhal Bilgin), Chivi Yayınevi, İstanbul 2006, s, 139.

sıralarda; o zaman ve işte ancak o zaman, burjuvazinin halka yüklediği sığ anlamı tümüyle mümkün olabilecek ve yine ancak o zaman, toplum pankartlarına kendi sloganını yazabileceklerdir: Herkesten yeteneğine göre ve herkese ihtiyacı kadar![44]

Sonuç

Sonuç olarak biz sosyolojide temel bir kavram olarak karşımıza çıkan "iş bölümü" kavramının Marx'ın sosyolojisi içinde geçerli olduğu söyleyebiliriz. Toplumu temel iki katmana ayıran Marx, burjuvaların, işçileri her zaman sömürdüğünü ve sömürmek içinde çeşitli kılıflar bulunduğunu ve bu kılıflardan birini de iş bölümü olduğunu belirtir. Marx, iş bölümü sayesinde işçilerin bölünebildiğini ve bu sayede yaptırılmak istenen işin daha fazla ve başarılı bir şekilde yaptırıldığı üzerinde durmaktadır. Bu yüzden Marx temel olarak iş bölümüne karşıdır; fakat o sömüren bir iş bölümüne karşıdır. Çünkü Marx'ın burjuvanın sonu dediği sosyalist toplumunda bile iş bölümü vardır. Bu konuda Marx şunları söyler:

"Bireyin iş bölümüne kölece bağlanmasının ve onunla birlikte zihin ve beden emekleri arasındaki karşıtlığın ortadan kalktığı, emek artık yalnızca bir yaşam aracı olmaktan çıkıp da yaşamın başlıca gereksinmesi olduğu, bireyin her yandan gelişmesiyle birlikte üretici güçlerinde çoğaldığı ve iş birliğine dayanan bütün zenginlik kaynaklarının daha bol aktığı komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında ancak o zaman burjuva hakkının dar görüşünü tamamıyla aşmak mümkün olacak ve toplum ancak o aman bayraklarına "herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimlerine göre" diye yazabilecektir."[45]

Önceki sayfalarda da belirttiğimiz gibi Marx, özellikle toplumsal ve manüfaktür durumları içerisindeki iş bölümü üzerinde durmuştur.

[44] Bottomore, T. B. –Rubel, M, *a.g.e.,* s, 313.
[45] Karl Marx, "Gotha Programının Eleştirisi", (Der: Mete Tuncay) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Yakın Çağ) İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004b, s, 162.

Toplumsal iş bölümünde birbirinden farklı ve bağımsız iş alanları arasındaki ticaretten bahsetmekteydi. Bir yandan değişime sokularak yeni ham maddelerin üretimi devam eder ve buna bağlı olarak uzmanlaşma artarken, bir yanda da sınıfsal bölünmeye kadar götüren bir durum ortaya çıkmaktaydı. Manüfaktür iş bölümünde ise temel olarak iki durum söz konusuydu. İlki farklı zanaatlar tarafından yapılan işlerin bir çatı altında toplanmasını ifade ederken, ikinci tür iş bölümünde ise benzer el becerilerine sahip olan kişiler tarafından yapılan işlerin bir çatı altında toplanmasını ifade etmekteydi. Marx'a göre bu manüfaktür, sahneye, "büyük burjuvaziyi" çıkarmıştır. Kentlerde büyük tüccarların egemenliğine boyun eğmek zorunda bulunan küçük burjuvazinin toplandığı görülür. Ardı ardına modern sanayi kentleri ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış, girdiği her yerde, zanaatçılığı ve sanayinin daha önceki evrelerini yıkar. Kent, böylece, kır üzerindeki zaferini ilan eder[46]. Marx, kentleşmenin gelişiminin genellikle işbölümü içindeki farklılaşmanın en açık göstergesi olduğunu vurgular[47]. Bundan sonraki gelişmeyi Marx ve Engels'in kendisinden aktaralım: "Gelişmesi, öyle bir üretici güçler kitlesi yarattı ki, loncalar nasıl manüfaktür için bir engel olduysa, küçük kır işletmesi nasıl gelişme yolundaki zanaatçılık için bir başka engel olduysa, özel mülkiyet de bu üretici güçler için öyle bir köstebek haline geldiler.Bu üretici güçler, özel mülkiyette, ancak tek yanlı bir gelişme tanırlar, çoğunlukla yıkıcı güçler haline gelirler ve bunlardan pek çoğu özel mülkiyet rejiminde en ufak bir kullanma alanı bulamazlar. Sonunda büyük sanayi, bütün uluslarda çıkarları aynı olan bir sınıf, kendisi için ulusallığın çoktan yok olduğu bir sınıf, eski dünyadan gerçekten kurtulmuş ve aynı zamanda ona karşı çıkan bir sınıf yarattı. Büyük sanayi, yalnızca kapitalist olan ilişkileri değil, işin kendisini de işçi için

[46] Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, (çev: Ahmet Kardam), Sol Yayınları, Ankara 1999a, s, 85-94.
[47] Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, (çev: Ümit Tatlıcan),. İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s, 63.

dayanılmaz hale getirdi."[48] İş bölümü Marx ve Engels'e göre, tarihte bir çelişkiye yol açmaktadır. Çünkü iş bölümü, keyif çatma ile çalışmanın, üretim ile tüketimin farklı farklı bireylerin payına düşmektedir. İş bölümü, işin ve ürünlerin paylaştırılmasını, nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da eşit olmayan dağılımını içermektedir. Çelişki iş bölümünün koşullandırdığı gruplaşmalar içinde farklılaşan sınıf çıkarlarını yaratır. Böylelikle içlerinden birinin ötekiler üzerinde egemen olduğu sınıf çıkarları açığa çıkar[49].

Bu temel iki ayrımdan sonra "uluslar arası iş bölümü" ve "doğal iş bölümü" konularına da kısaca değinen Marx, bizim aslında çok da bilmediğimiz Marx sosyolojisindeki iş bölümünü, çok önceden net bir şekilde ortaya koymuştu. Fakat bunu oraya koyarken, Emile Durkheim'den faklı olarak, yani Durkheim'in İş Bölümünde işlevselliğe yaptığı katkısını göz ardı ederek bir açıklama yoluna gitmiş, iş bölümü içerisine yeni anlamlar kazandırmıştır. Başta da belirttiğim gibi sosyolojisinin temeline üretim araçlarına sahip olanları (burjuvaları) ve üretim araçlarına sahip olmayanları (proleterleri) yerleştiren Marx, en başta iş bölümüne karşı çıkmış ve onun da bir sömürü aracı olduğunu belirtmişti. Fakat bir süre sonra üretimi, emeği ve teknik iş bölümünü bu kavram içerisine yerleştirmiş ve durumu değiştirerek yeniden açıklamayı başarabilmiştir.

A. Smith, "emeğin üretici güçlerindeki en büyük gelişmenin ve bir yerde, emeğin yönetiminde ya da kullanılmasında gösterilen ustalığın, el yatkınlığının ve kavrayışın çoğu, anlaşılan işbölümünden ileri gelmiştir"[50] der. Leontiev'de "işbölümünü büyük ölçüde geliştiren şeyin Zanaatçıların ortaya çıkması"[51] olduğunu ileri sürer. Karpat ise "bizce siyasal ve sosyal farklılaşmanın en önemli belirleyicisi ve göstergesi,

[48] Karl Marx, *a.g.e.*, s, 58.
[49] Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, (çev: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1993, s, 58.
[50] Adam smith, *a.g.e.*, s, 5.
[51] Lev Leontiev, *Marksist Ekonomi Politiğin İlkeleri*, (çev: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1976, s, 21.

mesleki farklılaşmadır"[52] diyerek, işbölümündeki farklılaşmaya vurgu yapar. Dikkat edilirse her üç yazarın da ortak görüşü işbölümünün her ne sebeple olursa olsun ortaya çıkacağında ve bunun toplumda farklılaşmalara neden olacağını ifade etmeleridir. Weber'in belirttiği gibi, bu, toplumsal durumun içerisinde yer almak zorunda olan bir olgudur[53]. Fakat Marx, işbölümünün de bir sömürü aracı olduğunu ısrarla vurgular ve sosyalist toplumla bunun da sona ereceğini iddia eder. Neticede biz, Marx'ın sosyolojisindeki iş bölümü temelinde, üretim, emek ve teknik çerçevedeki bölümlenmeyi açıkça görebilmekte ve tüm bunların beraberinde bir farklılaşmayı getireceğini de teorik olarak açıklayabiliriz. Ne de olsa teorik çerçeve bir sosyologun düşüncesinin ilk halini biçimlendirmesinin ilk adımıdır, en başta kabul görmese bile…

[52] Kemal. Karpat, *Elitler ve Din*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s, 79.
[53]Weber, işbölümü ile alakalı olarak "Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı" adlı çalışmasının 173-210'uncu sayfaları arasında işbölümünden uzun uzun bahseder. Weber, işlerin bölüşülmesi, bir araya getirilmesi, uzmanlaşma ve emek gibi kavramları, işbölümü içerisinde ayrıntılı bir biçimde ele alır. Ve o, işbölümünün aynı zamanda Toplumsal Yanları'na da değinir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Weber, M. (1995) ***Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı***, (çev: Özer Ozankaya), Ankara. İmge Yayınları, s,173-210.

Kaynakça

Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, (çev: Haldun Derin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008

Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü.* Paradigma Yayınları, İstanbul 2002

Alain Swingewood, () *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.

Anthony Giddens, *Sosyoloji,* (Yayına Haz: Hüseyin Özel-Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.

Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, (çev: Ümit Tatlıcan), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Anton C. Zijderveld,. *Sahnelik Toplum: Sosyolojinin Yeniden Tanımlanması*, (çev: Kadir Canatan), Pınar Yayınları, İstanbul 2007.

Bottomore, T. B. –Rubel, M, *Marx'ın Sosyolojisi*, (çev: Zuhal Bilgin), Chivi Yayınevi, İstanbul 2006.

Bryan Turner, *Eşitlik* (çev: Bahadır Sina Şener). Dost Kitapevi, Ankara 1997.

Calvin Mooers, *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu* (çev: Bahadır Sina Şener), Dost Kitapevi, Ankara 2002.

Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (çev: Cenk Saraçoğlu). Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2004.

Emile Durkheim, *Toplumsal İş Bölümü* (çev: Özer Ozankaya) Cem Yayınevi, İstanbul 2006.

Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2005.

Henri Lefebvre, *Diyalektik Materyalizm*, (çev: Barış Yıldırım), Kanat Kitap, İstanbul 2005.

Henri Lefebvre, *Marx'ın Sosyolojisi*, (çev: Selahattin Hilav), Sorun Yayınları, İstanbul 1996.

İonna Kuçuradi, "Çeşitli Diyalektik Kavramları: Metot ve Görüş", *Çağın Olayları Arasında*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.

Jean Pierre Durand, *Marx'ın Sosyolojisi* (çev: Ali Aktaş). Birikim Yayınları, İstanbul 2002.

Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, (çev: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1993.

Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, (çev: Ahmet Kardam), Sol Yayınları, Ankara 1999a.

Karl Marx, *Kapital I. Cilt.* (çev: Alaatin Bilgi). Sol Yayınları, Ankara 2004a.

Karl Marx, *Kapital III. Cilt*. (çev: Alaatin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara 2003.

Karl Marx, "Gotha Programının Eleştirisi", (Der: Mete Tuncay) *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Yakın Çağ) İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004b.

Karl Marx, *German Ideology*, Londra, 1965.

Karl Marx, K- Frederich Engels, *Siyasal Yazılar* (çev: Ahmet Fethi). Hil Yayınları, İstanbul 2003.

Karl Marx, *Ücret, Fiyat ve Kâr* (çev: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara 1999b.

Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm* (çev: Ayşe Buğra), Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

Kemal. Karpat, *Elitler ve Din*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Lev Leontiev, *Marksist Ekonomi Politiğin İlkeleri*, (çev: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1976.

Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (çev: Özer Ozankaya), İmge Yayınları, Ankara 1995.

Pierre Joseph Proudhon, *Mülkiyet Nedir*? (çev: Vedat Gülşen Üretürk) Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.1998.

Raymodn Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (çev: Korkmaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.

Şahin Aybek, *Karl Marx'ın Siyaset Felsefesi*, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008.

Vladimir İlyiç Lenin, *Karl Marx ve Doktrini*, (çev: Şiar Yalçın), Bilim ve Sosyalizm Yayınları. Ankara 1990.

Walter Brown, *Tarihten Çıkan Siyaset*, (çev: Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul 2010.

Künye:
Palabıyık, Adem, "Marx'ın Sosyolojisi'nde Gözden Uzak Kalmış Bir Kavram: İş Bölümü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 1*, (2012): 266-298.